

Олена Гончаренко, доцент кафедри іноземних та ділової української мов

ПРО ПОБУТ, ЗВИЧАЇ ЗАПОРОЖЦІВ В УКРАЇНСЬКОМУ КОЗАЦЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Відомо, що кожна нація в добу свого виникнення і становлення створювала героїчний епос, в якому увінчувала славні героїчні вчинки народних улюбленців.

Свій національний епос, який став історичним свідченням зрілості нації, її здатності відчувати власне значення у всесвітній історії, витворив і український народ у період козацької доби. Так, з'явилися нові епічно-ліричні (історична пісня, думи, пісня-хроніка) та ліричні (козацька пісня) жанри українського козацького фольклору. Ці явища надзвичайно складні, багато в чому вони подібні до інших жанрів фольклору, однак у способі визначення їх сутності, в їхньому змісті є своя специфіка. А тому, стаючи об'єктами вивчення, вони завжди спричиняли дискусію з приводу того, що мало стати основним жанрово-визначальним фактором змісту і форми козацького твору.

Орієнтуючись на ґрунтовні положення праць М.Костомарова „Об историческом значении русской народной поэзии” (1843), В. Антоновича та М.Драгоманова „Исторические песни малорусского народа с объяснениями” (1874), вважаємо за доцільне ширше трактувати поняття „козацький фольклор”, а, отже, залучити до аналізу історико-героїчні легенди, перекази, оповіді-спогади, прислів'я та інші тематично дотичні до козаччини жанри, які відображають побут, звичаї, традиції запорожців. Це і є метою нашої публікації.

Культурне значення Запорозької Січі в історії України вагомніше, ніж заведено думати, обмежуючи його рамками воєнної та політичної історії. Український народ упродовж козацького періоду представив усталені норми поведінки, звичаї, обряди, традиції козаків, які панували в Запорозькій Січі. Витворені до потреб часу, вони регулювали і контролювали весь спектр козацьких взаємин, які відображали моральний досвід, що історично склався і переходив від покоління до покоління.

Вперше на побут і звичаї запорожців звернув увагу І.Срезневський, коли намагався опублікувати збірку запорозьких пісень і дум. Він вказував, що народні твори про запорожців мають зацікавити тих, хто захоче знати „старовину запорозьку, побут, мораль, звичаї, подвиги цього народу воїнів” [1,88]. М.Костомаров визнавав, що історичні пісні та думи часів козаччини були пов'язані з епохальними подіями, відображали національну свідомість

українців, їх ідеали, мрії, прагнення, звичаї і побут. Вони виникли і функціонували за часів козацтва, тому найповніше в них знайшли відображення побут і звичаї козаків.

Козацький фольклор яскраво висвітлює героя-оборонця і визволителя рідної землі – козака. Лексема “козак”, що означає “вільна людина”, тюркського походження. В українській мові вона набуває з часом значення “шукач пригод”, “бурлака”, “той, хто бореться проти гнобителів”. Про це свідчать прислів'я і приказки: “Степ та воля – козацька доля”, “Коли козак в полі, то він на волі”, “Птиця з птицею не наб'ється, а козак з дівчиною не наживеться”, “Де козак, там і слава” [2, 74-76].

Відомий український історик, дослідник Запорозької Січі Дмитро Яворницький, акцентуючи увагу на характерних рисах запорозьких козаків, відзначав: „...і зовні й за внутрішніми якостями запорозькі козаки загалом являли собою характерні типи своєї народності й свого часу... вся постава їх дихала мужністю, звитягою, завзятою веселістю й неповторним гумором...” [3,42]. Запорожці вирізнялися серед іншого люду чеснотами і вадами, а також любов'ю до особистої свободи, за якою вони надавали переваги лютій смерті, ніж ганебному рабству. Так, в уяві народу козаки-запорожці набували особливої характеристики. У козацьких творах змальовується образ козака-запорожця, і основна увага зосереджена не тільки на його портретній характеристиці, а й на одязі воїна. Свідченням цього є переказ „Люди браві чепурні”, записано Д.Яворницьким у 1883 р. у с. Чернишівці Катеринославської губернії від І.Розсолони: „ Запорожці зодягались добре, ходили браво, чепурно. Вони, бачте, голови брили... Зоставляли одну тільки чуприну, довгу таку... Бороди теж брили, одні вуса тільки були... Одежа в них усе на шовкових шнурках, сукна тонкі, усяких кольорів... Каптан червоний... підв'яже поясом... широким та довгим... Оце вам і одежа запорозька...” [4,54]. Оскільки такий одяг козаки вдягали на свята, то, коли йшли на війну, вдягались у найгірше, що в них було: „... обриє голову... зав'яже її хусткою, натягне на себе опанчину... та й ходить так, наче яка звірюка” [4,55].

Важливу роль у козацькому житті відігравали спис, шабля та кінь. У народній оповіді-спогаді „Козацьке оружжя”, записано Д.Яворницьким у 1883 р. у с. Чернишівці Катеринославської губернії від І.Розсолони, зображено зброю козака, яку він любив та лелівав краще за жінку, особливо цінував її та доглядав: „Оружжя в запорожців було добре та все убране в срібло і золото. Більше всього пістолі та ратища... Пістолі вішались на поясі... Там же, на ланцюжку висіла шабля... - так уся срібна була, а ручка до неї золота... Шабля скривлена

та гостра-гостра” [4,81]. Саме завдяки цій зброї воювали і зберігали життя собі і своїм побратимам запорожці. Так поетизується шабля, яка возвеличує доблесть козака. Підтвердженням цього є типова польська шабля кінця XVII-XVIII ст., що була захоплена у бою козаками, яка зберігається в фондах Дніпропетровського історичного музею. Характерною ознакою цієї шаблі є вибитий на клинку напис „Вірність землі та переказам”.

Найбільше в житті запорожець цінував волю. Про це згадується в прислів'ї „Хоч і спина гола, аби своя воля” [5,33]. Запорожець вирізнявся витримкою, стійкістю, дисциплінованістю, помірністю у всьому. Ці риси представлені у прислів'ях: „Як кущ розів'ється, то й козак розживеться” [5,33], „Терпи, козак, отаманом будеш” [5,33]. Змальовуючи збірний образ запорожця, народ у прислів'ях відзначив і ті риси, які не повинні проявлятися в натурі воїна: боягузство, лінощі. Про це „Хто любить ніч, тому ворог Січ” [5,35], „Гляди, козаче, щоб татари сидячого не взяли” [5,35], „Козак, тільки уса не так” [6,67]. Як зазначав вітчизняний вчений Д.Наливайко, в запорозькій республіці існувало два поділи: військовий і територіальний. За військовим поділом козаки розподілялись за так званими „куренями”. Підтвердженням цього знаходимо в переказі „Козацьке житло”, записаному Д.Яворницьким у 1883 р. в с. Чернишівці Катеринославської губернії від І.Розсолоди: „У Січі – так там жили все по куренях по скільки там сот чоловік. Та й курені були великі” [4,82]. Жили козаки скромно, шанували Бога: „по стінах висіла зброя всяка, а на покутті стояли образи, - усе розмальовані, під золотом. Попід стінами стояли лавки, ослінчики, щоб було де сісти...” [4,82].

В їжі та питві козаки ніколи собі не відмовляли. Вміли гарно зготувати не тільки м'ясо, але й рибу та овочі. Про це у переказі „Страви і напої запорозькі”, записаному Д.Яворницьким у 1883 р. в с. Чернишівці Катеринославської губернії від І.Розсолоди: „... їли ласо, всячину вживали, тільки що хліба печеного мало було... Страву любили козаки запивати горілкою, настоянкою” [4,83].

Відзначимо, що серед запорожців кожен займався своїм ремеслом і був майстром своєї справи. Що ж до використання посуду, який вироблявся самими козаками, то «їли більше з корит, бо мисок не любили... посуд був усе мідний та чавунний... Були ложки: дерев'яні і такі, як тепер у панів. Були баклагі і штофи» [4,84]. Кожен запорожець у вільний час від війни шукав собі працю по душі. Так між ними були шевці, кравці, ковалі, чабани. Свідченням цього є переказ „Чим займалися запорожці”, записаний Д.Яворницьким у 1883 р. в с. Чернишівці Катеринославської губернії від І.Розсолоди [4,53].

Відтворюючи картини побуту козаків, народ не забував відмітити і те, як складалися громадські стосунки між запорожцями. Найперше, що впадало в очі, це виборність посад у Запорозькій Січі. Козаки мали право вибору собі старшин. Але, обравши, вони повинні були в усьому слухатись обраних і виконувати свої обов'язки. Про це зазначає переказ „Запорозька старшина”, записаний Д.Яворницьким у 1883 р. в с. Чернишівці Катеринославської губернії від І.Розсолоди: «Обирались кошовий осавул, писар та курінні отамани. Як добрий вояка, то й обирають, і почитають, як батька діти» [4,56].

Було в Запорозькій Січі і своє судочинство, яке характеризувалося справедливістю, демократичністю прав. Про це оповідь-спогад „Суд у запорожців”, записаний О.Стороженком у 1827 р. в с. Михайлівці Катеринославської губернії від М.Коржа: „На всіх вольностях запорозьких по значних селищах і містечках були паланки - ніби повіти або земські суди” [4,74]. Всі вони підпорядковувались вищому судові. У кожному з них поставлено було по три старшини: полковник, осавул і писар: „Ця старшина обиралася тільки на три роки і судила всіх козаків, що жили по селах і зимівниках” [4,74]. За невелику шкоду, якщо козаки між собою не доходили згоди, то з „хлібом-сіллю” позивались до паланки. Там їх вислуховували,.. розбирали справу і присуджували кривднику певний штраф. Якщо ж не було змоги козакові заплатити одразу ж покривдженому, то „кошовий прикликає отамана того куреня, до якого належить обидчик, і звелить йому удовольнити покривдженого, а з того опісля цупить” [4,77]. Коли ж хто з „обидчиків” був упертий і доказував свою невинність, хоч і був кривдником, то такого козака карали киями, примовляючи: „ Коли ти такий упертий... А ну-те, хлопці, добре бийте сучого сина, щоб знав по чім ківш лиха” [4,76]. І коли вже збирались, в останню мить давали можливість визнати провину: запорожець кається у вчиненому і його відпускали. Отже, суд був не тільки справедливим, але й гуманним. Народ вдало підмітив і чесність судочинства: „Хоч би на... десять тисяч карбованців була тяжба, то за кілька днів рішать і, як кажуть, під червоне сукно не сховать” [4,77]. Особливо був жорстокий суд у козаків щодо грабіжників, вбивць і зрадників. За такі злочини карали смертю. Так, у переказі „Кара за злочин”, записаному О.Стороженку у 1827 р. в с. Михайлівці Катеринославської губернії від М.Коржа, розповідається, що судом було визначено чотири кари: биття киями, шибениця, „гостра паля”, заслання. Найчастіше покарання киями відбувалося за грабунок: „Нагодують і почастують осудженого, а там дадуть покуштувати й київ... Отак він і стоїть, прикутий до стовпа, поки його до смерті не заб'ють [4,77]. Наступні три кари

давались за зраду та убивство. Шибениця та „гостра паля” - найстрашніші покарання: „Вішали й догори ногами і за ребро крюком, то він так і мотається на шибениці...” [4,77]. Як і на шибениці, так і на палі злочинець довго не міг померти, а це було найстрашніше: „...і сидить на списі доти, поки не викорениця, як та в’ялена риба” [4,77]. Ці видовища були застереженням для інших запорожців.

Найперший і найвагоміший у системі козацьких звичаїв є звичай вірності і відданості своїй Батьківщині: краще смерть, ніж „полон та зрада”. Цей життєвий принцип пронизує козацькі пісні, думи, легенди, перекази. Так, у легенді „ Про козака Щербія ” , записаній Г.Дем’яном у 70-х р. ХІХ ст. на Івано-Франківщині, розповідається, як запорожці віддали життя в боротьбі з татарами. Завдячуючи отаману Щербію, який запропонував: „ боронили ми свій край хоробро, уміймо ж і вмерти за його честь і славу” [7,37], козаки вслід за своїм ватажком „ без вагання кинулись у бистрину” [7,37].

Звичай відданості єдиній християнській вірі є провідним у легендах, переказах, думках, піснях про козаччину. Так, приймаючи молодих хлопців у ряди запорожців, козаки мали звичай запитувати, якої той віри, і вимагали, щоб перехрестився. Якщо хрестився, то вже це був один крок наближення до запорожців. Цей звичай входив до обряду посвячення, тобто ініціації. Слід визначити, що „обряд” - це виконання людьми символічно умовних дій, якими супроводжуються певні події як родинного, так і суспільного життя. В цьому плані визначаємо обряд „посвячення” або „ініціації” – обряд, який ритуально оформлював вступ до запорозького козацтва. Щоб стати запорожцем, слід було пройти певне випробування, яке полягало не тільки у вимірі сили цього чоловіка, але й у його розумових здібностях, кмітливості. Так, у народній оповіді-спогаді „випробувань”, записаній П.Кулішем у 1857 р., загадали прийшлому варити для козаків кашу, а самі заховались десь поблизу. Таким чином перевіряли його на витримку та розум. Котрий не догукувався козаків і при цьому починав скаржитись („чого мене понесло між сії запорожці” [8,18], того зразу ж відправляли додому. Коли ж хлопець проявляв кмітливість (не дочекавшись козаків, сам сідав їсти і говорив: «Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти»... і давай уплітати юшку” [8,19], то такого „козака” за дотепність приймали до товариства.

Випробування сили, кмітливості, перевірка, чи людина християнської віри, ритуал побиття, постриження, а також клятва не зраджувати ні своє товариство, ні віри – це ті звичаї, які вели козака до здобуття права називатися запорожцем. Так, у думі „Смерть Корецького”, записаній Кондрацьким у 1684 р. на Волині,

князь Дмитро не піддається підмовлянням турецького царя: „ Віруй, князю, у віру нашу, а потопчи віру вашу” [9,37]. На це Корецький відповідає: „Бодай ти того, царю, не дождав, щоб я твою віру вірував, а християнську поломав” [9,37]. Таким чином підтверджує клятву, дану за звичаєм, коли відбувався обряд посвячення у запорожці.

За звичаєм, запорожці перед і після їжі молилися і дякували Богові за „хліб насущний”. Про це згадується в переказі „Козацький обід”, записаному О.Стороженком у 1827 р. у с Михайлівці Катеринославської губернії від М.Коржа: „Як вже козаки прийдуть з отаманом обідати, то, помолившись Богу, отаман сіда на покуті, а там з ним і козаки... Пообідавши, моляться Богові, кланяються один одному... та дякують кухареві” [4,84].

Козак повинен бути сміливим, чесним, відданим, одчайдушним. Такі риси знайшли своє вираження в козацьких прислів'ях і приказках: „Щирий козак ззаду не нападе” [5,35], „Чи пан, чи пропав – двічі не вмирати” [5,109], „Де наша не пропадала” [5,109].

У найтяжчі, найскрутніші хвилини свого життя, або йдучи до чужих земель, козаки брали з собою торбинку з рідною землею як оберіг від усіх напастей, вішали її на шию, груди, або ж клали в чоботи під устілку, щоб завжди стояти на рідній землі. Так набирались у неї сили та наснаги. У легенді „Запорозька вдача”, записаній Д.Яворницьким у 1888 р. в с. Плахтіївці на Катеринославщині від Я.Литвина, говориться: „Сила їх (козаків) страшенна була... А це все від того, що вони знаючий народ був. На своїй землі їх ніхто не міг узяти. Було, як куди їдуть, то зараз землі під устілку накладуть, у шапки понасіпають, та й йдуть, говорячи: „Хто чоботи скине, тому й смерть. А хто шапку скине, тому голову знімуть” [4,59].

Звичай – прославляти вдалі козацькі походи найчастіше фіксується в думках та історичних піснях під назвою „славословія”. Так, у думі „Про смерть трьох братів”, записаній А.Метлинським у 1854 р. у Зінківському районі на Полтавщині, подається славословіє загиблому козацтву: „Їх слава козацька не помре, не поляже. Слава Богу й морю, всьому війську низовому” [10,141]. Потрібно зазначити, що славословіє в думках є найбільш розгорнуті.

Звичай визволяти товаришів із неволі знайшов відображення в думках „Маруся Богуславка”, записаній у 50-х роках ХІХ ст., та „Самійло Кішка”, записній П.Лукашевичем у 1832 р. на Полтавщині від І.Стрічки: „Кішка Самійло полуничної години дождав, сам між козаків устав, кайдани із рук, із ніг у Чорнеє море пороняв” [11,52].

Звичай карати зрадників особливо позначений серед легенд і переказів, які стосуються боротьби козацтва з польсько-шляхетською експансією. Запорожці карали на смерть зрадників, бо вважали, що, перейшовши на інший, ворожий бік, козак зганьбив і зрадив не тільки Батьківщину, але й своїх батька-матір. Так, у легенді „Покарання зрадника”, записаній Я.Новицьким у 1885 р. у с. Андріївці Катеринославської губернії від А.Халепи, козаки знайшли Саву у ляхській землі та й „підняли пана Саву на три списи вгору та вдарили об поміст, облився він кров'ю. Прив'язали пана Саву коневі на спину та й повезли до кошового” [4,79]. Така ж участь чекає і на кума Б.Хмельницького – Барабаша у думі „Хмельницький та Барабаш”, записаній П.Кулішем у 50-х р. XIX ст. на Чернігівщині від А.Шута та А.Бешка. Барабаш підмовляв Хмельницького перейти на сторону польської шляхти. За це й поплатився: „Своєму куму Барабашу, гетьману молодому... із пліч голову, як галку ізняв, жону його із дітьми... турському салтану в подарунок одіслав” [9,93].

Якщо чоловік вважався охоронцем рідної землі, то жінка – берегиня роду. Тому й існувала заборона вводити жінку в Січ, навіть свою неньку. Якщо козак був неодружений, то його приймали до куреня. Якщо ж одружений, то мав право жити в так званому „зимівнику”, мати своє господарство, але, коли військо Запорозьке повинно було йти воювати, то такий козак теж покидав своє господарство і жінку, бо мав зобов'язання перед братами-запорожцями. Підтвердженням слугує легенда „Про запорожця Ониська і його жінку”, записана О.Стороженком у 1827 р. в с. Чумаках Катеринославської губернії: „Не сиділось Ониськові з молодою жінкою. Дуже завзятий був, тільки почує було, що збирається в коші на татар..., то й не втерпить, кине жінку і поїде собі в кіш” [4,87]. Про це ж засвідчує і відома козацька пісня „Ой, на горі та й женці жнуть”, записана М.Максимовичем у 1834 р.: „Мені з жінкою не возиться, а тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться!” [9,188]. Люлька в козаків була не тільки знаряддям для куріння, але й служила як предмет особистої гордості, поряд зі зброєю була як символ козацької честі. У переказі „Чим займалися запорожці”, записаному Д.Яворницьким у 1883 р. в с. Чернишівці Катеринославської губернії від І.Розсолони, сказано: „Люльку курити – це найперше діло було в запорожця. Про отамана розповідають, що як принесли йому паску на Великдень, то він замість того, щоб розговляться, й каже козакам: „Нехай, хлопці, паска постоїть, а ми спершу люльки потягнем...” Люлька в них найперша подруга” [4,54]. Окрім цього, в кожному курені була окрема громадська люлька, яку курили по черзі кожен із козаків перед походом,

чи вирішуючи якусь серйозну справу: „одна люлька на все товариство – велика, повицяцькована бляхами, намистом, вибита гвіздками” [4,54].

Крім люльки, зброї, вірним побратимом козака був кінь. Він є складовою частиною образу козака. Коні користувалися великою шаною і повагою в українців. За свою вірність і відданість людям, образ коней багатогранно опоетизовано в українських козацьких піснях. Найчастіше образ коня вжито в значенні засобу пересування, помічника у битві. Про те, як воювали козак і кінь з турками, розповідається у пісні “А наш пан отаман по табору ходе”: Як ми вдвох з тобою в Турції бували, та в Турції бували, та турка воювали” [12, 54]. Кінь не лише допомагає козаку в битві. Кінь – це найкращий вірний товариш, який оплакує пораненого козака, що помирає. Він не покидає “хазяїна-друга”, журиться і плаче, намагається повернути його до життя. Ось як про це мовиться у козацькій пісні “Ой ремезе, ремезочку”: “В зеленій діброві на дубині, де козак лежить, кінь вороний стоїть, сиру землю б’є, вибиває, землі цілющої, води живущої досягає, помазати рани порубані, постріляні” [12,57].

Земля і вода у пісні опоетизовані, їм надаються чарівні можливості лікування, що досягається при використанні їх у ролі метафор і епітетів “землі цілющої”, “води живущої”. Єдиним, хто передає родині козака звістку про його смерть, є кінь. Козак просить коня передати рідним звістку: “Ой біжи ж ти, коню, коню вороненький, до мого отця, до рідної неньки, та й не хвались, коню, щоб я з турком бився” [12, 58].

Приєм персоніфікації образу коня дозволяє передати журбу і тугу коня за хазяїном, який гине на полі бою. Це засвідчено у формі діалогу між козаком і конем у пісні “Ой умирав козак”: “Ой куди ж мені, та мій хазяю, без тебе вдаваться: чи в край рідний, у степ вільний, чи з кручі вбиваться” [12,63]. Козак переживає за свого вірного товариша-коня і дбає, щоб він не дістався ворогу: “Ой ти ж, коню мій, та старий слуга мій, з кручи не вбивайся, ой тікай ти в край поля, а татарам не дайся” [12, 63]. В останню хвилину життя він згадує своїх рідних “батька й матір, меньшую сестричку”. З особливою ніжністю згадує свою дівчину і через коня просить передати їм свою останню волю: “Хай йде вона заміж, бо нам не видаться: та сирая земля – ото моя теща, я в неї за зятя” [12, 64]. Український лицар живе для Батьківщини, він завжди готовий віддати за неї своє життя: “Та й за нашу Україну будем битись до загибну” [12,36].

Життя запорозьких козаків вирізнялося тим, що суспільне добро мало стояти вище особистого. Тому козаки, повернувшись із походу, розподіляли завойоване майно на три частини: одну віддавали церкві, другу – Січі-матері, а

на третю гуляли. Для запорожця родина – „ Ой Великий Луг – батько, а Січ – моя мати” [9,157]. Так само козаки розпоряджалися і з знайденим скарбом. Це підтверджує легенда „Срібне озеро”, записана А.Малевичем у 1953 р. у м. Збаражі від Христини Макух, в якій козак Максим Перебийніс, знайшовши у озері скарб, не забрав його собі, а „частину... віддав татарам, щоб не брали тут народу нашого в неволю бусурманську, а частину віддав у Київ, у монастир, щоб помолитися за душі тих, хто поліг у бою з шляхтичами та невірними бусурманами” [7,57].

Отже, козаки щиро вірили в Бога, оберігали та славили православну віру. У них навіть був звичай доживати своє життя в монастирях, в яких вони щиро молились Богові, щоб перед смертю відпустив їм усі гріхи, яких вони набрали за своє життя. Так, у переказі „Запорожці прощаються з козакуванням”, записаному П.Кулішем у 40-х р. ХІХ ст.: „як котрий запорожець доживе до великої старості, то й просить виділити йому гроші з кружки. От він наб’є черес червонцями, да й забере з собою приятелів душ тридцять, да й іде в Київ прощатися зі світом... гуляють... Йдуть аж до самого монастиря... Він один туди ввійде... зараз черес із себе і оддав на церкву, а сам почав спасатися” [13,360].

Віра в Бога, надія на його піклування лягла в основу здорового оптимізму і мужності козаків. Оскільки визвольна боротьба була святою справою, то в похід йшли з благословення Божого. Так, у козацькій пісні “Ой вийду ж я, вийду на гору крутую” мати проводить сина зі словами прощення: “І я тебе прощу, і Бог тебе прости, і в великій доріженьці Боже тебе щасті” [12, 71]. Тих козаків, які помирили на полі бою, ховали товариством. Насипали високу могилу, віддаючи належну шану загиблому. Так, у переказі „Козацький полковник Нестор Морозенко”, записаному А.Малевичем у 1959 р. у с. Розношинцях Збараського району на Тернопольщині, змальовується обряд поховання славетного лицаря Морозенка, підступно вбитого Яремою Вишневецьким: „схилялися додолу стяги, дужали вистріли з мушкетів і самопалів... Тіло Морозенка віддано землі. Біля нього поклали шаблю, висипали високу могилу” [7,57].

Обряд поховання запорожця дуже виразно звучить у думі „Смерть Федора Безрідного”, записаній М.Цертелєвим у 1814 р. на Миргородщині. „Тоді козаки шаблями суходіл копали, шапками, приколами персть виймали, Федора Безрідного ховали, в семип’ядні пищалі гримало, усмерки жалобно вихваляли” [9,72].

Дуже часто в думах та піснях змальовується смерть запорожця серед „степу безкрайнього”, тоді біля нього залишається лише вірний кінь, якого козак

просить передати лихі вісті про свою смерть. Ось як оспівується ця картина в козацькій пісні “В чистім полі возок біжить”, відтворює жахливу картину смерті козака на полі бою: “В правій руці шабля стремить каленая, а по шаблі річка біжить кровавая, над річкою ворон кряче смутнесенько, над козаком мати плаче ріднесенька” [12, 67]. Найчастіше мотив смерті представлено в образі “світлиці без оконць і без дверей”, одруження з могилою, із землею і як вічний сон у таких козацьких піснях: “Та ой на морі синьому”, “Ой ремезе, ремезочку”, “Ой у полі сніжок порошить”, “Козаченьку, куди йдеш?” Смерть козака опоетизовано за допомогою метафоричного зображення дійсності, вона є наслідком духу протесту і свободи, що переповнював козака. Розуміння смерті сприймається як жертвоприношення богам, що свідчить про язичницьке ритуальне поховання. Таким чином, козацькі твори про смерть козака є виявом міфологічного мислення, що став основою української свідомості – філософського сприйняття неминучості долі, закономірності смерті у вічному кругооберті життя. Смерть для козака є наслідком визвольної боротьби. Потойбічний світ для козака – це ідеальний світ, позбавлений утисків несвободи. Людина, що гинула за святу справу, визволення Батьківщини від ворогів мала вічне життя. Вона завжди жила у серцях і пам’яті народній, відображала його віру в безсмертя людської душі. Таким чином, український козацький фольклор засвідчив, що формування Запорозької Січі відбувалося на морально-етичних засадах звичаїв запорожців, що регулювали і контролювали стосунки між козаками на основі патріотизму, гуманізму та свободолюбства, передаючись із покоління в покоління. Вони не втратили свого наукового та культурного значення, адже в них відбито світогляд козацького народу, його неофіційно узаконені погляди та естетичні смаки. Саме Запорозька Січ, з її звичаями, традиціями, виборністю влади, свободою слова, демократичними принципами впливає на формування історичної пам’яті, своєрідної домінанти, що визначає сутність людини, зокрема, українця, є унікальним пам’ятником національної самосвідомості, нашої винятковості та неповторності у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирдан Б.П. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX века. - М.: Наука, 1974.

2. Українські приказки, прислів'я і таке ін. / Упор. М. Номис. - К.,1993. 3. Яворницький Д. І. До альбома української старовини // Народна творчість та етнографія. - 1990. - №6.
4. Савур-могила. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини // Упор. В.А. Чабаненко. - К., 1990.
5. Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки // Упор. Н.С. Шумада. - К.,1971.
6. Мудре слово. Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини // Упор. В.А. Чабаненко. - Запорозжя,1992.
7. Лицарі волі. Легенди. перекази, оповідання // Упор. П.О. Будівський, М.К. Дмитренко. - К., 1992.
8. Народні оповідання // Упор. С.В. Мишанич. - К.,1986.
9. Народні думи, пісні, балади // Упор. В.В. Яременко. - К.,1970.
10. Думи // Упор Г.А. Нудьга. - К.,1969.
11. Українські народні думи та історичні пісні // Упор. О.М. Таланчук. - К.,1990.
12. Соціально-побутові пісні / Упор., вступ. стат. та примітки О.М. Хмільовської. – К.: Дніпро, 1985.
13. Калинова сопілка. Антологія усної народної творчості // Упор. О.Ю. Бріцина, С.В. Мишанич. - К.,1989.